

**TÖRTÉNETI KITEKINTÉS A 19. SZÁZADI
CIGÁNY IRODALMI ÍRÁSBELISÉG KIALAKULÁSÁHOZ**

Szerző:

Orsós János Róbert
ELTE BTK Irodalomtudományi
Doktori Iskola(Magyarország)

Szerző e-mail címe:
orsosjanos993@gmail.com

Lektorok:

Tóth Norbert
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Kiss Gábor (PhD)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

...és további két anonim lektor

Orsós János Róbert (2022): Történeti kitekintés a 19.századi cigány irodalmi írásbeliség kialakulásához. *Különleges Bánásmód*, 8. (2). 113-121. DOI [10.18458/KB.2022.2.113](https://doi.org/10.18458/KB.2022.2.113)

Absztrakt

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a 19. századi cigány irodalmi írásbeliség kialakulásának történetét párhuzamba helyezze a magyarnyelvű írásbeliség és irodalom kialakulásának 18-19. századi folyamataival, melyhez az alapot Horváth János irodalomtörténész koncepciója szolgáltatta.

Kulcsszavak: cigány irodalmi írásbeliség, Horváth János, 19. század,

Diszciplína: irodalomtörténet

Abstract

A HISTORICAL LOOK AT THE DEVELOPMENT OF 19TH CENTURY GYPSY LITERARY WRITING

The present study attempts to parallel the history of the development of 19th century Gypsy literary writing with the history of the development of Hungarian language writing and literature in the 18th and 19th centuries. The basis of which was the concept of the literary historian János Horváth

Keywords: gypsy literary writing, János Horváth, 19th century,

Discipline: Literary History

A magyar irodalom fejlődéstörténete című kötetben Horváth János a magyar nemzeti irodalom kialakulását illetően jelentős befolyást tulajdonít Besenyei György magyarnyelvűség programjának, aki a 18. század utolsó harmadában a leghatározottabban

lépett fel a magyarnyelvűség ügyében. Besenyei nem kevesebbet tett, mint kulturális harcot hirdetett a latin nyelv ellen annak érdekében, hogy a latint kiszorítsák a magyar közéletből és irodalomból, s helyette a magyar nyelvet alkalmazzák (Horváth,

1976, 46). Bessenyei és az általa képviselt kor gondolatmenetében a legfőbb cél a magyarnyelvű tudományok meghonosítása, művelése és terjesztése volt: érvelése szerint ugyanis az ország jólétének legfőbb eszköze a tudomány, amelynek kulcsa a nyelv. A nemzet jólétének és boldogságának előmozdításában tehát a nyelvnek volt a legfontosabb szerepe, ezért a nyelv fejlesztésére és tökéletesítésére kiemelt figyelmet fordítottak. A nyelv tökéletesítésének főbb eszközei pedig az írás és az idegen nyelvű irodalmak művelődési tartalmainak átültetése a magyar irodalomba (Horváth, 1976, 178).

Bessenyei magyarnyelvűségre vonatkozó programjában olyan gyakorlati törekvések is megjelentek, mint például egy tudós társaság (Akadémia) létrehozása, amelynek az irodalmi élet központi irányító szerveként és a magyar nyelv szabályalkotójaként és ellenőrzőjeként feladata, hogy mindenre kiterjessze a magyar nyelvet. A program sugallatára lassan létrejöttek irodalmi társaságok, hírlapok és folyóiratok, illetve a magyar színházas is kialakult, amelyek nagy szolgálatot tettek a magyar nemzeti, kulturális identitás fejlődésének. Bessenyei programjának gyakorlati megvalósulásai figyelemre méltó mozzanatokként értelmezhetők, ugyanis a születőben lévő új diskurzus (magyarnyelvűség program) és irodalom már képessé válik tudományos alapon is reflektálni önmagára, ontológiájára. Ennek köszönhetően pedig képes lesz kikezdeni és háttérbe szorítani a régóta uralkodó és használatban lévő köznyelvet, a latint, majd megújult lendületet kaphattak a nemzeti törekvések. Ehhez a társadalmi-kulturális változáshoz tehát egy olyan tudatos stratégiai program létrehozására volt szükség, melynek gyakorlati megvalósulása lehetővé tette, hogy az új diskurzus tudományos szinten legitimálja önmagát. A továbbiakban azt vesszük vizsgálat alá, hogy a cigány művelődéstörténetben voltak-e a magyarhoz hasonló törekvések a cigány nyelvű irodalmi írásbeliség kialakítására és érvényre juttatására.

17-18. századi cigány értelmiségiek

Ahogy a 18-19. századi magyar értelmiség egy része a latin nyelv kulturális hegemoniája ellen küzdött, úgy a korabeli cigányság az oktatáshoz való hozzáférés és a rendszerezett írásbeliség hiányából adódó társadalmi és kulturális nehézségekkel nézett szembe. Lényeges különbség azonban, hogy a 18. századi cigányság történetében nincs olyan meghatározó értelmiségi réteg, mint a magyaroknak, mindössze néhány cigány értelmiségiről van tudásunk, akik érdemben semmit nem tudtak tenni a cigány nép jólétéért, mégis a 18. századi cigány művelődéstörténet áttekintésének szempontjából érdemes egy rövid kitérőben megemlíteni őket.

1624-ben a gyulafehérvári országgyűlés Bethlen Gábor javaslatára olyan döntést hozott, amely a tehetséges jobbágyfiak támogatását célozta, s ennek hatására lehetőség nyílt arra, hogy cigány fiatalok is bekerülhessenek a protestáns iskolarendszerbe. Eddigi ismereteink alapján az erdélyi szász történetíró, Töppelt Lőrinc (1641-1670) számolt be először iskolába járó cigány gyerekekről, akik ha kollégiumi diákok voltak, akkor jó eséllyel teológushallgatók, majd pedig gyakorló lelkészek és „oskolamesterek” is lehettek, ahogyan erre volt is példa. (Landauer, 2016, 23).

Többnyire a Bethlen-féle javaslat, illetve a református egyházak cigányokra is kiterjedő figyelmének köszönhető, hogy a 17-18. században már több írástudó cigány is tanult a hazai református felsőoktatásban, mint például Grausser Dávid és Császlai Mihály.

Landauer Attila kutatásai nyomán lett tudásunk arról, hogy az első, név szerint ismert cigány hallgató, Grausser Dávid volt, aki 1687. október 3-án kezdte meg felsőfokú tanulmányait a nagyenyedi református kollégiumban. Személyéről való tudásunk mindössze két forráson alapszik: a nagyenyedi kollégium tanulói nyilvántartásán (*Matricula studiosorum*) és a Hermányi Dienes (1699-1763) református lelkész töredékesen fennmaradt önéletrajzírásán

alapszik. A nagyenyedi matricula őrzi az első cigány hallgató pontosnak vélhető adatait: David Grausser neve után szereplő kifejezések, mint például az „*alias Vaskohi*” a Vaskoh községben való születését, míg a „*natione ciganus*” a cigány etnikumhoz való tartozását nyomatékosítja. Ugyancsak ebben a dokumentumban szerepel, hogy a későbbiekben, a tanulmányai végeztével „*rector*”-ként, vagyis iskola-mesterként is tevékenykedett a Gyéresszentkirály településen, amely a mai Aranyosgyéres része (Landauer, 2016, 24).

A másik forrás, amely Vaskohi Grausser Dávidról nyújt információt, az Hermányi Dienes önéletrajz-írásának részletei, amelyekben a szerző rövid történeteket közöl a cigány deákról, amelyet édesapjától Hermányi Dienes Pétertől hallott (Hermányi, 2013). Ezekből az derül ki, hogy a matematikában is jártas Grausser Dávid édesapja I. Apafi Mihály jószágkormányzójának, Belényesi Ferenc egyik cigány jobbágya volt. Ily módon Vaskohi Grausser Dávid tanulmányainak egy részét bizonyosan Belényesi Ferenc fedezte, ezért olykor a Belényesi előnevet is használta Grausser. Landauer megjegyzi, hogy Grausser Dávid későbbi életéről még fennmaradt néhány írásos emlék, amelyek világosan mutatják, hogy értelmiségivé válva megszűnik cigány származásának említése (Landauer, 2016, 68-69).

Grausser Dávidot Császlai Mihály követte 17-18. századi cigány értelmiségiek sorában. Róla a Szatmári Református Kollégium régi anyakönyvéből mindössze annyit tudunk eddig, hogy tanulmányait 1719-ben kezdte meg, s nevét „*szegény cigány*” megjegyzéssel rögzítette. Ugyanez a dokumentumban szereplő „*magister factus*” szavak arról adnak tudósítást, hogy évekkel később Császlai tanulmányait sikeresen befejezte. Landauer az erdélyi református kollégiumokban tanuló, értelmiségivé váló cigány fiatal emberek életútjára irányuló kutatásai kapcsán Nagy Pál arra a társadalomtörténeti tanulságra mutat rá, hogy Grausser Dávid és Császlai Mihály (majd később Vistai Farkas Mihály)

kARRIERJE jó példa annak bizonyítására, hogy az iskolázottság, a mobilitás és a társadalmi felemelkedés végül odavezet, hogy egy cigány értelmiségi társadalmi értelemben megszűnik cigány lenni a többségi társadalom szemében (Nagy, 2017, 225).

A kolozsvári református kollégium egykori teológusprofesszorának, Szathmári Pap Mihály (1737-1812) nevéhez köthetjük az első jelentősnek tekinthető cigány szószedetet, amit a cigány nyelv iránt érdeklődve a kolozsvári református kollégium cigány származású teológus hallgató, Vistai Farkas Mihály közreműködésével készített el. Az 1780-as években készült 166 lapból álló szószedet 2148 erdélyi romungró cigány dialektusban íródott szót tartalmaz, ami Cristoph Cellarius Kolozsváron, 1768-ban megjelent latin szótárának levelei közé fűzve *Vocabularium Zingarico–Latinum et Hungaricum. Quod fī eri fecit curiositatis caussa Michael Pap Szatmári. Per Michaellem Farkas, alias Vistai natum Zingarum. Colegiū nostri per aliquot annos civem togatum* címmel maradt fenn, s ezáltal a cigány szavak latin megfelelői is követhetők voltak.

A szószedetet a kolozsvári egyetem kéziratárában őrzik, de megtalálható Bari Károly *Régi cigány szótárak és folklórszövegek* című, három kötetből álló, 2013-ban megjelent szöveggyűjteményében is.

Vistai Farkas Mihály életéről sajnos semmit sem lehet tudni. A hozzáfűződő szószedeten kívül fennmaradt egy, az Erdélyi Református Főkonzisztóriumhoz intézett 1787-es kérelem, melyben Vistai támogatást kér „*oskolamesteri*” állás elnyeréséhez kért. A rövid írásműből is szembetűnik a szerző magas műveltsége, s ezért kérelmét a professzorok támogatták is. Arra vonatkozóan azonban nem maradt fenn adat, hogy Vistait végül hol alkalmazták (Landauer, 2016, 34).

Látható tehát, hogy a 18. századi protestáns egyházak népművelő tevékenységének köszönhetően néhány cigány fiatal is bekerülhetett a korabeli oktatási rendszerbe, ahol elsajátíthatták az írás-olvasás készségét, akik egy idő után egyházi vagy oktatói hivatást is betölthettek, de ennek ellenére a

18. században mégsem jött létre egy olyan cigány értelmiségi elit, amely eszményi törekvéseként tűzte volna ki a cigány nép kulturális vagy akár politikai felemelkedését. Ráadásul egy olyan cigány írásbeliségen alapuló (irodalmi) hagyomány sem alakult ki, amely forrásként, kiindulási pontként szolgálhatott volna a későbbi cigány írásművelők számára.

Kísérletek a cigány nemzeti irodalom kialakítására

Néhány szórványosan előforduló kivételtől – mint például a Vistai Farkas Mihály közreműködésével létrejött 18. századi cigány nyelvű szöszedet – eltekintve csak a 19. század második felében történik kísérlet arra vonatkozóan, hogy a cigányok megalapozzák és létrehozzák irodalmi nyelvüket szótárak készítésével.

Voltak más kísérletek is cigány nyelvű szótárak készítésére, amelyek a cigány kultúra iránti intézményesített tudományos érdeklődés révén jöttek létre, de ezek többnyire nem-cigány szakemberek neveihez fűződnek, mint például Ihnátko György Cigány Nyelvtana 1877-ből.

Nagyjából Bessenyei György magyarnyelvűséggel kapcsolatos koncepciója után egy évszázaddal a 19. századi cigány értelmiségiek is nagy jelentőséget tulajdonítottak az anyanyelv (vagyis inkább az irodalmi nyelv) alapjainak lefektetésére és fejlesztésére. A cigány írásbeliség kialakítása révén ugyanis megindulhat a cigány nyelvű irodalom, amely nem öncélú, hanem hatékony eszköz és biztosíték lehet a cigány nemzeti eszményének megvalósításában, és a cigány közösségek jólétének előmozdításában is. A cigány nyelv fejlesztése és tökéletesítése érdekében cigány szótárakat és nyelvtant dolgoztak ki, önálló irodalmi alkotásokat hoztak létre, cigány népköltészeti szövegeket rögzítettek, magyar költők verseit ültették át cigány nyelvre, amely által a cigány nyelv képességeit bizonyítani és fejleszteni kívánták. Ugyanakkor vallásos szövegeket, zsolnárokat is lefordítottak abból a célból, hogy a

cigányok anyanyelvükön is megélhessék hitéletüket. Fontos megemlíteni Habsburg-Lotharingiai József Károly főherceget (1833-1905), akinek jelentős érdeme volt a Monarchia területén élő cigányok történelmével, nyelvvel és kultúrájával kapcsolatos diskurzusok művelésében, ugyanis a Magyar Tudományos Akadémia tagjaként nem csak tudományos, hanem politikai szempontból is erős affinitást érzett arra, hogy kísérletet tegyen a „*cigány nyelv*” szabályozására, egységesítésére. Ennek eredménye lett fő műve, a *Cigány nyelvtan, Románo Csibákero Sziklaribe*. Ugyanakkor nagyvonalúan támogatott minden olyan további kezdeményezést, amely a cigány nyelv korszerűsítésére törekedett. Ennek megfelelően jelentős mértékben támogatta a 19. század első cigány származású szótárszerkesztőjét és fordítóját, Ipolysághi Balogh Jánost és a szintén szótárszerkesztő költőt, Nagydai Sztojka Ferencet.

A főherceg aktívan részt vett a cigányokkal kapcsolatos hazai és nemzetközi kutatásokban. Példaként meg lehet itt említeni a 19. század nagy romológus triászát, amelynek Wlislöck Henrik és Hermann Antal mellett József főherceg is tagja volt. Előbbiek szintén olyan kutatók voltak, akik egyénileg is jelentős cigánisztikai munkásságot tudhatnak maguk mögött. Ugyanakkor megemlíthetjük a *Gypsy Lore Society*-t, melynek nemcsak tudományos munkatársa, hanem támogatója is volt. Mindez azt mutatja, hogy József főherceg intenzív hatást gyakorolt születőben lévő cigánisztikai /romológiai diskurzus kialakulására, és kiváló szakmai kapcsolatot ápolt mindazon tudósokkal, akik ezt a diskurzust építették hazai és nemzetközi szinten. József főherceg révén tehát megjelenik egy erős politikai-kulturális akarat, amely nemcsak a cigány nép társadalmi integrálását, emancipációját és jólétét, hanem a cigányság feletti autoritás megszerzését is célozta. Ehhez pedig az egyik legfontosabb mozzanat a cigány nemzeti kultúra fő komponenseinek megalapozása, a cigány nyelvtan és

irodalom kidolgozása, amelyhez Sztojka Ferenc és mások járultak hozzá segítségével.

Ahogy Bessenyei, úgy József főherceg is nagy szerepet tulajdonított a nemzeti nyelv tökéletesítésére, és ha nem is direkte, mégis majdnem Bessenyeihez hasonló módon szervezte meg a cigány nyelvvel kapcsolatos elképzeléseit: Bessenyei szerint a nemzeti nyelv létrehozásához fontos, hogy legyen egy olyan tudós társaság, amely szabályalkotója és ellenőrzője lehet a nyelvnek. Ehhez pedig az akadémikusok által készített, több tudós által is elfogadott magyar szótár és nyelvtan létrehozása szükséges (Horváth, 1976, 179). József főherceg a szívügyének tekintett cigány nyelvvel kapcsolatos koncepciójában szem előtt tarthatta ezeket a feltételeket, ugyanis nem csak létrehozott egy cigány nyelvtant, hanem a cigány nyelv megújítása és szókincsének bővítése érdekében cigány származású munkatársával, Nagyidai Sztojka Ferencel cigány szótárt, fordításokat és eredeti irodalmi műveket készíttetett, eleget téve ezzel egy nemzeti kultúra kialakításához szükséges kritériumoknak.

Talán az első, egységes, szabályozott cigány nyelvtani rendszerként láthatott napvilágot 1888-ban a főherceg *Czigány nyelvtana*, amelynek elkészítésében, amelynek megírásában Ipolysági Balogh János és Sztojka Ferenc is segítettek. A *Czigány nyelvtan* pedig azért kulcsfontosságú, mert a cigány nyelvtani szabályok lefektetésével és rögzítésével alternatívát kínál az egyébként rendkívül heterogén módon alkalmazott cigány nyelv egységesítéséhez, sztenderdizálásához. Ugyanakkor a főherceg *Czigány nyelvtanához* mellékelte „*Irodalmi kalamazs*” című függeléknek is kiemelten fontos szerepe van, ugyanis egy nagyon gazdag és jelentős bibliográfiai jegyzékről van szó, amely cigányok néprajzával, történetével, nyelvvel, irodalmával és zenéjével kapcsolatos magyar és nemzetközi kutatásokat, cikkeket foglalja össze, ami egy jól felhasználható alapot kínál a cigányokkal kapcsolatos tudományos

diskurzus építésére, bővítésére, de ugyanakkor annak kritikájára is.

A cigány nyelvtan elkészítését tehát a főherceg vállalta magára, azonban a cigány nyelvvel kapcsolatos programjához még egy szótár létrehozása is fontos volt. Valószínű, hogy József főherceg látott némi fantáziát Sztojka Ferencben, ugyanis a főherceg Sztojka Ferencet kérte fel mint cigány származású tudós embert, hogy a főherceg anyagi és szellemi támogatásával írjon meg egy *Gyökszótárt*, amely 1886-ban és 1890-ben jelent meg két kiadásban közös szerzőség alatt jelent meg a főherceg költségén.

A Sztojka Ferenc által létrehozott gyökszótár funkciója a cigány nyelv szókincsének teljessé tétele, illetve a cigány nyelv szókincsének bővítése volt. Ezáltal a nyelv alkalmas lehet egy olyan terminológia kialakítására, amely kiemelten fontos a tudomány és az irodalom műveléséhez, vagy éppen az anyanyelvű vallásgyakorlatokhoz. A Sztojka gyökszótárában található 13740 szó képezte a cigány nyelvű szókincs alapját.

Fontos azonban, hogy Sztojka Ferenc a gyökszótárhoz csatolt egy irodalmi mellékletet is, amelyben eredeti cigány költemények, magyar nyelvű versek, liturgikus szövegek és levelezések fordításai, levelek is találhatóak. Ezek jelentősége abban áll, hogy a cigány nyelv helyes használatához szükséges példaként, mintaként funkcionálnak. A cigányság történetében ez az a pont, amikor megjelentek az első, akár önállóan is tekinthető cigány irodalmi alkotások. Ez a cigány irodalom azonban jelentős mértékben támaszkodott a magyar irodalom mintájára, így jöttek létre az első cigány nyelvű műfordítások, versek, eposzok és színdarabok, amelyek cigány nemzeti irodalom fontos komponensei. Ezzel Sztojka Ferencre a cigány nemzet-tudat, illetve a cigány nemzeti irodalom első és legfontosabb élharcosaként is tekinthetnénk, azonban nem teljesen önálló kezdeményezésről van szó. Sztojka Ferenc mögött ugyanis mindig ott állt József főherceg. Sztojka Ferenc először is a fő-

herceg megbízásával és anyagi támogatásával egy fontos közfeladatot látott el a gyökszótárának létrehozásával. Levelezéseiből pedig kiderül, hogy a *Gyökszótár* készítésekor minden szakmai kérdésekben kikérte a főherceg engedélyét. Műve továbbá közös szerzőség alatt látott napvilágot: A főherceg biztosította az anyagi feltételeket, Sztojka Ferenc pedig a szellemi háttérrel, amely mindig a főherceg ellenőrzése alatt állt. Mindez azt mutatja, hogy Sztojka kezdeményezése nem egy teljesen önálló gondolat volt, hanem a hatalom számára is fontos feladat, amelynek Sztojka Ferenc volt a kivitelezője. A politikai hatalom részéről a vándorlással szakító, nyelvészetet, irodalmat, kultúrát művelő cigány képének kialakítása és a köztudatban való népszerűsítése egy olyan imázsteremtő akuszként is értelmezhető, melynek célja a zárt, vándorló életmódot folytató cigányság feletti autoritás megszervezésén túl a társadalmi emancipáció és integráció ügyét is szolgálhatta.

A cigány nemzeti irodalom hiányai

Bár József főherceg, Sztojka Ferenc és más 19. századi cigány értelmiségiek sokat tettek a cigány írásbeliség és az irodalom megalapozásáért, mégsem tudtak kialakítani olyan további stratégiai koncepciókat a cigány irodalom kibontakoztatására, mint amilyenek a 18-19. századi magyar irodalom fejlődését és térhódítását lehetővé tették.

A 19. századi cigány irodalmi élet összpontosítása és az irodalmi törekvések ébrentartása érdekében ugyanis nem jöttek létre olyan irodalmi társaságok, mint a 18-19. századi magyar értelmiségiek között, ami lehetőséget nyújtott volna arra, hogy az egyes cigány írásművelők között személyes írói kapcsolatok, együttműködések jöhessenek létre.

Nem jöttek létre továbbá olyan hírlapok, folyó- és más időszaki iratok sem, melyek figyelemmel kísérték volna a 19. században ébredező cigány írásbeliség és irodalom új jelenségeit. Bár az *Etnographia*hoz hasonló néprajzi folyóirat vagy a

Gypsy Lore Society kiadványait megemlíthetnénk, amelyek behatóan foglalkoztak a cigány kultúra jelenségeivel, mindezt mégis úgy tették, hogy egyetlen cigány munkatársuk sem volt.

A 18-19. században a színjátszás fontos nemzeti ügy szolgáltatásban állt, ugyanis a színjátszás a nemzeti nyelv társadalmi felvirágoztatását és közéletbeli terjesztésének feladatát látta el, de cigány nyelvű színjátszás köré nem jött létre semmilyen koncepció sem törekvés, annak ellenére, hogy Sztojka Ferenc két történelmi színdarabot is megírt, ami a magyarországi színházi élet számára teljesen ismeretlen maradt nemcsak a saját korában, hanem napjainkban is.

Ugyanakkor a cigány nemzeti nyelv és irodalom kidolgozása során kénytelenek voltak a magyar kultúra mintáira támaszkodni. Ennek megfelelően a Sztojka által létrehozott gyökszótár cigány szavai sem őrizhették meg eredeti tisztaságukat, ugyanis sok esetben a magyar nyelvből kölcsönzött szavakat, amikor olyan fogalmakba ütközött, amelyre addig nem létezett cigány kifejezés. A cigány szókincs bővítése érdekében Sztojka mesterséges szóalkotásba kezdett, ezért a magyar nyelv szavai- ból képezte gyökszótárának új cigány szavakat, amelyek ily módon sok „idegen” elemmel rendelkeznek.

A korabeli cigány szótárszerkesztők fontosnak tekintették a fordítások és az eredeti cigány irodalmi alkotások létrehozását, ezért az irodalmi nyelvre irányuló munkásságuk meghatározó részét képezte, hogy magyar irodalmi műveket és vallásos szövegeket ültessenek át cigány nyelvre. Sztojka esetében viszont elmondható az is, hogy az önálló, eredeti, tartalmilag új cigány műveknek is meghatározó szerepük volt, amelyekkel a cigányok gondolati- ságát és nyelvi gazdagságát kívánta reprezentálni.

A 19. századi magyar nemzeti gondolkodás és irodalom előszeretettel fordult a múlt felé, fokozott figyelem ébredezett a régiség iránt, illetve hangsúlyos szerephez jutott a hagyományra való vissza-

emlékezés is. A 18-19. században egymás után kerülnek elő a rég feledésbe ment kéziratos irodalom emlékei, s így a magyar értelmiségiek régi írók kéziratait, nyelvemlékeket és történeteket keltek új életre. Az így felelevenedett irodalmi tudat nemcsak a jelen feladataira fókuszál, hanem állandóan keresi a kapcsolatot a múlttal úgy, hogy nem engedi feledésbe merülni a múlt emlékeit, hanem felkutatja és közkinccsé avatja őket. A múlt hagyatékát tehát feltámasztja, s ha feledésbe merült, vagy kiadatlan maradt, akkor újra forgalomba hozzák, s ezáltal tudták a nemzet irodalmi vagyonát épségben megtartani, nevelni, hatását állandósítani (Horváth, 1976, 33-34). A historizmus ébredésével egyre nagyobb szerephez jut nagyobb elbeszélő költészet, vagyis az eposz és a verses regény, ami a történelemírásból fejlődött ki. A honfoglalási eposzok az elbeszélő költészet központi ága lesz, fontossága és népszerűsége pedig éppen abban rejlik, hogy a hazai történelem forrásaiból merít (Horváth, 1976, 36).

A 19. századi cigány kultúra a historizmus szempontjából igazán nehéz helyzetben volt, ugyanis az írásbeliség és az olvasás készségének hiányában nem rendelkeztek olyan írott történelmi feljegyzésekkel, forrásokkal, mint amilyenekből Európa modern nemzetei táplálhatták saját nemzeti öntudatukat. Az írott történelmi emlékek hiányából adódóan a cigányok elvesztették a történelmi múltjukkal való állandó kapcsolatot, amelynek hiányában a cigányok jóformán semmit sem tudtak felmutatni írásos történelmi emlékezetként, így nem tudnak választ sem adni arra, hogy mit gondolnak el a maguk számára történelmi tapasztalatnak, s hogy miként gondolkodnak az múltól és az aktuális jelenükről. A 19. században mindössze Sztojka Ferenc gyökszótárában található eposza, színdarabjai és egyéb feljegyzései szolgálnak bizonyítékként annak alátámasztására, hogy a cigányok is kísérletet tettek arra, hogy a tagolatlan múlt mítoszainak, legendáinak felelevenítésével és rögzítésével megkonstruálják saját nemzeti gyökereiket

és kulturális identitásukat.

Sztojka Ferenc gyökszótára szép számmal tartalmaz népköltészeti alkotásokat, közmondásokat és meséket is, ami nem véletlen, ha ugyanis Sztojka cigányok múltjának és világszemléletének legeredetibb és legértékesebb tartalmait akarta megjeleníteni, akkor a cigány népköltészethez kellett fordulnia, amit egyébként sokan ugyanígy tettek (például Wlislócki Henrik és Hermann Antal). Mikor a történelmi múlt dominanciája mellett a jelenkor is csak elenyésző táplálékot tudott nyújtani a cigány irodalom számára, akkor a cigány népköltészet anyagának felkutatása és rögzítése az egyik leggazdagabb forrást és legmegfelelőbb eszközt jelentette a cigány irodalmi eredetiség ápolásához és az irodalmi próza megújításához (Horváth, 1976, 38).

Ezen a ponton a 19. század cigány irodalmi megnyilvánulások tartalmi szándékaik szerint már a cigány nemzeti irodalom irányába kívántak elmozdulni. József főherceg cigány nyelvtana és Sztojka Ferenc gyökszótára kivételes szereppel bírnak, ugyanis nem tökéletesen, de mégis kísérlet történik arra, hogy a cigányok irodalmát nemzetinek gondolhassuk el. Sztojka Ferenc ugyanis a magyar nemzeti irodalom mintájára minden olyan komponenst (versek, fordítások, eposzok, színdarabok, népköltészeti anyagok és vallásos szövegek) meg akart honosítani gyökszótárán keresztül a cigány irodalomban, amelyek által egy irodalmat nemzetinek, önállóknak, egyedinek és hitelesnek gondolhatunk el. Stilisztikai és esztétikai értékeit tekintve azonban ezek az írások nem tudtak olyan művészi követelményeknek eleget tenni, amelyek valóban nemzetivé tehetné volna ezt az irodalmi aktivitást.

Összegzés

Annak ellenére, hogy Sztojka Ferenc és más 19. századi cigány értelmiségiek tisztában voltak fordítói, írói, költői minőségükkel, és hogy műveikkel a cigány művelődés alapvető hiányait igyekeztek

pótolni, munkásságuk mégsem rendeződött irodalmi tudatosság alá. A 19. századi cigány értelmiségiek úttörő mivoltukból adódóan nem voltak olyan (cigány) irodalmi elődjeik – még a 18. század cigány értelmiségiek sem tekinthetők ilyen értelemben elődöknek –, akik hagyományához fordulhattak volna, s amelyhez képest munkásságuk egy meglévő hagyomány folytatásaként átmenetet jelenthetett volna a múlt és a jelen között. Ugyanakkor megállapítható az is, hogy a 19. századi cigány értelmiségiek és szótárszerkesztők munkássága már arra irányult, hogy a cigány nyelvet a szóbeliség szintjéről az írásbeliség regiszterébe emeljék. Tevékenységükkel tehát történelmi jelentőségű szolgálatot teljesítettek a cigány írásbeliség előmozdításában.

A szótárak létrehozása, a nyelvtani rendszerek kialakítása lehetőséget kínáltak a magyarországi cigány közösségek kulturális- és intellektuális fejlődésének befolyásolására oly módon, hogy a cigány közösségeken belül széles körben elsajátíthatták az írást-olvasást saját nyelvükön (is), de a cigányok érdektelenek maradtak ezzel kapcsolatosan. A cigányok jóformán tudatában sem voltak annak, hogy vannak olyan irodalmi művek, amelyek éppen az ő figyelmükre is számít és művelésüket célozza, ezért nem tudták figyelemmel kísérni a jelenkoruk cigány irodalmi jelenségeit. A 19. századi cigány értelmiségieknek ezért olvasóközönségük csak alig volt, ugyanis a cigányok, akiknek műveiket szánták akár cigány, akár magyar nyelven, nem olvasták ezeket az írásokat. Mindössze a cigány kultúra és nyelv iránt érdeklődő szakemberek, tudósok, laikusok voltak azok, akikhez a kor cigány írástudóinak művei eljuthattak.

A 19. század folyamán tehát nem volt meg a cigány írók és olvasók között az erkölcsi összetartozásnak és a nemzedékeken át tartó közös munkának azon érzete, amely a hagyományt és az újat összefűzi a művelődés érdekében, s amelyből létrejöhetne az irodalmi kritika, mely állandó érdeklődéssel kíséri az irodalmi jelenségeket. Ennek hiányában pedig irodalmi tudat sem fejlődhetett ki a

cigány kultúrában. Innen nézve a magyarországi cigány irodalom fejlődésének két nagy korszaka volt. Az első a 19. századi cigány értelmiségiek munkásságához köthető, amelyben az irodalmi tudat nyomai még nincsenek, vagy csak szórványosan voltak észlelhetők. A 19. századi cigány irodalmi jelenségekből azonban nem képződött irodalmi hagyomány, ezért folytonosságuk megszakadt, ezzel pedig a cigány irodalom első korszaka le is zárult.

A cigány irodalom második korszakát a majdnem egy évszázaddal később, a 20. század hetvenes éveiben színre lépő cigány irodalomárokhoz köthetjük, akik, ha ismerték is 19. századi előzményeket, nem igazán fordítottak nagy figyelmet az elődök által termelt szövegekcorpuzra. A 20. századi cigány irodalom a 19. századi irodalmi készletéről és hagyományáról megfélemedkezve saját erejéből újul meg, s így kívánt önható és tudatos irodalom lenni. A 20. századi cigány irodalom szerencsésebb helyzetben volt, ugyanis jóval kiterjedtebb olvasóközönséggel rendelkezett, így az írók és olvasók közötti kapcsolat is aktívabb volt.

Támogatók: A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3-II-ELTE-100 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Irodalom

Habsburg József, Károly főherceg (1888): *Czigány nyelvtan, Románo Csibákero Sziklaribe*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia.

Hermányi, Dienes József (2013): *Nagyenyedi Demokritus*. Csíkszereda, Hargita Könykiadóhivatal.

Horváth, János (1976): *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp. Akadémiai Kiadó.

Landauer, Attila (2016): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztény egyházak kapcsolatának forrásai (1567-1953)*, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem - L'Harmattan.

Nagy, Pál (2017): *Egyházak és cigányok évszázadai*

, Regio 25/2.

Nagyidai, Sztojka Ferenc (1886): *Ócsászári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és cigány nyelvgyök-szótára, Romaná áláva, Iskolai és utazási használatra*, Kalocsa, Malatin nyomda.